

CAU D'EN CALVET

(Torroella de Montgrí)

Un cau d'ús sepulcral col·lectiu (Neolític final - Calcolític)

ENRIQUETA PONS

Situació

El cau d'en Calvet està ubicat en el massís del Montgrí, en el vessant sud del mont Pla, en el terme municipal de Torroella de Montgrí, i a uns 20 m d'alçada sobre el torrent del coll d'en Garrigàs (fig. 2). Les seves coordenades són: 3° 8' 10" longitud E i 42° 3' 12" latitud N. El massís és un complex calcari del període cretaci i separa els territoris de l'Alt i el Baix Empordà¹. El torrent esmentat, que separa el mont Pla de la muntanya del Montgrí, portava aigua a finals del segle passat i avui les deus estan seques i només en èpoques plujoses hi circulen les aigües. El cau es troba a més de 150 m d'alçada sobre el nivell del mar. Uns 200 m més amunt, i cap a l'est, hi ha la cova de l'Olivar d'en Margall² i a sota d'aquesta, en una alçada més pròxima a la cova d'en Calvet, el cau de la Figuera³. Forma part del conjunt de jaciments arqueològics sepulcrales del massís del Montgrí, on cal destacar a més de la cova de l'Olivar d'en Margall, el cau del Duc d'Ullà, el cau de les Dents i el cau dels Ossos.

Història del descobriment

El descobriment del cau fou realitzat l'any 1976, per atzar i accidentalment, per M. Calvet, el qual donà avís de la troballa a J. Vert, estudiós de la zona, que li donà el nom de cau d'en Calvet, ja que fins llavors era encara desconegut. J. Vert, conjuntament amb X. Puig, van netejar i buidar la cova. Durant aquests treballs s'extragueren la major part de les restes òssies humanes i de l'aixovar que les acompanyava, i nombrosa documentació fotogràfica, gràfica i descriptiva.

Malauradament, la nostra actuació, com a excavació d'intervenció per documentar el jaciment, entre els anys 1977-1978, fou tardana i només s'activà en l'aixecament de plànols i seccions del cau i en la confirmació del cau com a lloc d'ús sepulcral col·lectiu del període

calcolític, per les restes humanes que hi trobarem i per la presència de certs objectes d'ornamentació i d'eines de sílex.

A partir d'aquesta data ha estat citat en diversos treballs científics i de divulgació: PONS, 1979: 166-167 i 1982: 111-112; TOLEDO, 1981:31-35; CARBONELL i d'altres, 1983:25-27; PONS i TARRÚS, 1987: 44 i 47; TOLEDO, 1991: 140-141, 371. En tots aquests treballs, la cova ha estat designada com una construcció artificial que cobreix un volum d'un metre cúbic escàs on s'inhumaren més de 21 individus (segons les primeres informacions). Fins ara, però, mai no havia estat objecte d'una monografia completa que inclogués la seva ubicació, els treballs realitzats, un estudi del material i, sobretot, la relació existent entre la capacitat del contingut i el nombre d'individus —29 adults i 10 infants, un d'ells perinatal— localitzats, gràcies a l'estudi antropològic realitzat per B. AGUSTÍ i I. MERINO, àmpliament recollit en aquesta monografia.

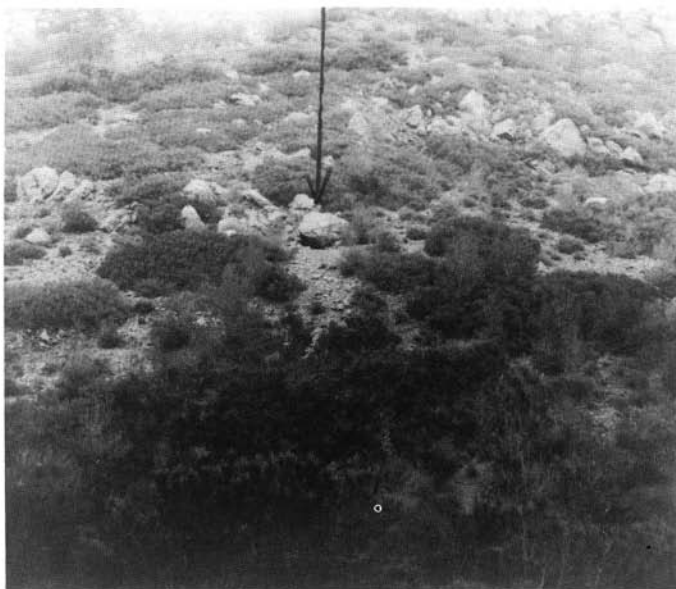

Fig. 2.- Emplaçament del cau d'en Calvet en al massís del Montgrí. Foto de Josep Vert.

Història dels treballs arqueològics

J. Vert primer va procedir a la neteja superficial de l'entrada al cau, la qual estava coberta per grans blocs que obturaven l'obertura total. En una segona actuació foren aixecats els grans blocs fins arribar a un accés que conduïa al mig del cau, on es van trobar gran quantitat d'ossos humans. Posteriorment, en una actuació que va portar quasi al buidament del cau, J. Vert va distingir tres capes estratigràfiques, que va anotar detalladament⁴.

Capa 1: neteja i extracció de blocs i terres.

Capa 2: s'aconsegueix deslliurar l'entrada, de boca força limitada i de difícil accés per a una persona adulta. En el seu interior s'observa un nivell de blocs d'enderrocament del sostre d'uns 30 cm de gruix (fig. 3)

Capa 3: s'aconsegueix conèixer la configuració i la textura de la cova; s'arriba a un nivell de sorrenques i pedretres amb una gran quantitat de restes òssies, objectes d'ornamentació i eines de sílex.

En l'explicació de la capa 3 és més explícit per la importància de les troballes, i la relació que en fa és la que segueix⁵: "La superfície del sòl era de 90 x 100 cm i la profunditat de 80 cm. En aquest nivell aparegueren tots els cranis trobats, un total de 18, bastant malmesos, i apilonats d'una manera indescriptible". Se'ns comenta que les mandíbules aparegueren separades dels seus cranis i que moltes de les peces dentàries foren trobades al garbell. Els cranis que tenien una posició més inferior aparegueren més ben conservats, segurament a causa de la protecció d'altres inhumacions efectuades posteriorment (figs. 4 i 5).

La relació dels materials arqueològics que es descrigué en el seu moment fou la següent⁶: "un bol hemisfèric sencer i alguns fragments de ceràmica, 3 eines de sílex, 2 punxons, 9 penjolls d'incisives de porc senglar, 2 grans d'enfilall d'os, 8 grans d'enfilall de pedra verda⁷ i l'espectacular troballa de més de 18 individus segons els cranis trobats"⁸ (fig. 6).

Sempre segons el dossier de J. Vert, no pogueren realitzar un treball gaire fi per a l'extracció del material arqueològic i les restes humanes, a causa de les dimensions petites de l'entrada i de l'espai reduït del cau. Així, aquestes restes foren extretes sense cap detall de la seva situació espacial, que podia haver-nos indicat alguna cosa més sobre la disposició dels morts, el tractament dels ossos i, com a conseqüència, ens podria haver donat alguna idea del ritual de l'enterrament.

Davant la importància de les dades i de la possibilitat de salvar encara una important informació, es va fer una excavació d'urgència, durant les campanyes d'excavació de la Fonollera, en els anys 1977-1978, en què intervingueren, en els treballs de camp, M. D. Buxó, V. Rubio i M.C. Marco, sota la direcció d'E. Pons, del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.

Fig. 3.- Aspecte de l'interior del cau, un cop iniciat el seu buidament. Foto de Josep Vert.

Fig. 4.- Detall més aprofundit de l'interior del cau, en el nivell 3, on s'acumulen els ossos humans. Foto de Josep Vert.

Fig. 5.- Detall de l'interior i el fons del cau, on es comença a perfilar la seva constitució morfològica. Foto de Josep Vert.

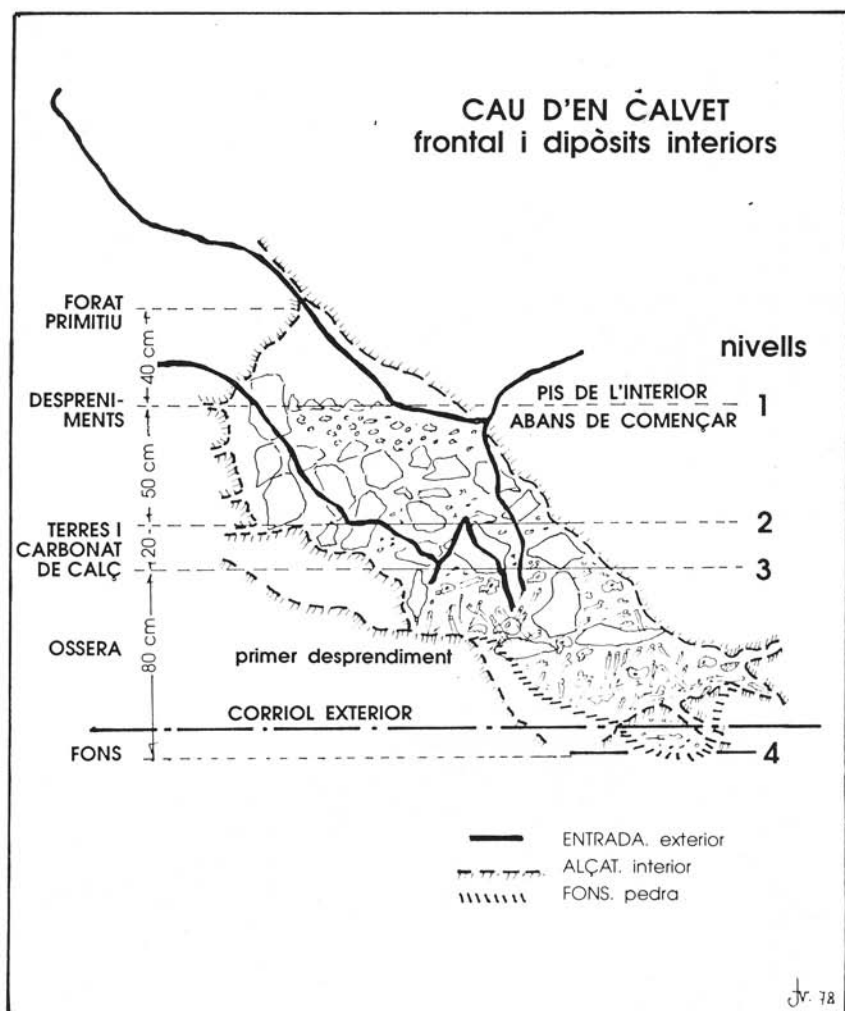

Fig. 6.- Secció frontal del cau d'en Calvet i els seus dipòsits interiors. Dibuix de Josep Vert (1978).

L'excavació sistemàtica de 1977-1979

Des d'un bon principi es netejà el final de la capa 3 dels treballs anteriors, i una vegada net de blocs i pedretes dipositades últimament a causa de les pluges, es procedí a assenyalar un nivell 0 dins la cova. Aquest fou marcat mitjançant un nivell d'aigua amb una línia vermella, a uns 60 cm del terra existent; es va denominar nivell 4 per seguir la descripció estratigràfica dels treballs anteriors. El nivell 4 ocupà una fondària artificial d'uns 10 cm, ja que l'excavació de 1977 es va haver d'interrompre a causa de les pluges torrencials.

L'excavació definitiva de la cova es va reiniciar l'octubre de l'any 1978 i es denominà nivell 5 la fondària compresa entre els 69 i els 70 cm, comptats dels del nivell 0 (fig. 7). La planta del sòl tenia una forma lleugerament romboïdal i, per aquesta circumstància, se situà un punt 0 de referència en el bell mig de la superfície a partir del qual s'establiren dos eixos de referència o coordenades, un d'ells anomenat frontal, que anava en direcció N-S i amb una desviació d'uns 15°, i l'altre perpendicular, anomenat sagital, orientat E-O (fig. secció i planta). Aquests dos eixos de referència dividien la superfície en 4 apartats que es denominaren A1, A2, B1 i B2 (figs. 8 i 9). El motiu principal d'aquesta precisió era aconseguir una situació exacta del material restant.

Malauradament, aquest estudi era parcial, ja que la part important de les restes òssies humanes ja havia estat extreta. No obstant això, fèrem les següents observacions dels dos nivells arificals:

Capa 4: començava a uns 60 cm de la cota 0, en el mateix nivell del camí exterior que condueix a la cova. En aquesta capa 4 ja havien estat extrets una bona part dels individus exhumats.

A partir d'aquella fondària, la dispersió de les restes òssies era notable (mans, peus, vèrtebres seguides...). En tots els casos observàrem que la major part d'aquestes restes corresponien a les parts inferiors dels enterrats, des dels ossos d'una mà, vèrtebres lumbars i una bona part de les extremitats inferiors: fèmur, ròtula, astràgals i ossos del peu. Alguns dels ossos llargs de les extremitats inferiors apareixien en posició vertical. També foren trobats algunes dents i fragments de crani, però aquests foren escassos.

Capa 5: tot i que el sediment és pràcticament igual –sorres i pedretes de reompliment que apareixen fins al fons del forat, amb una petita inclinació cap al NE–, vam decidir instal·lar una capa 5 per sota de la 4. La 5 no té pràcticament res de diferent de la 4, només que els ossos pertanyen majoritàriament a les extremitats inferiors i que el forat es va fent cada vegada més petit. El fons sembla protegit per alguns blocs col·locats expressament, com la majoria dels blocs que formen el cau.

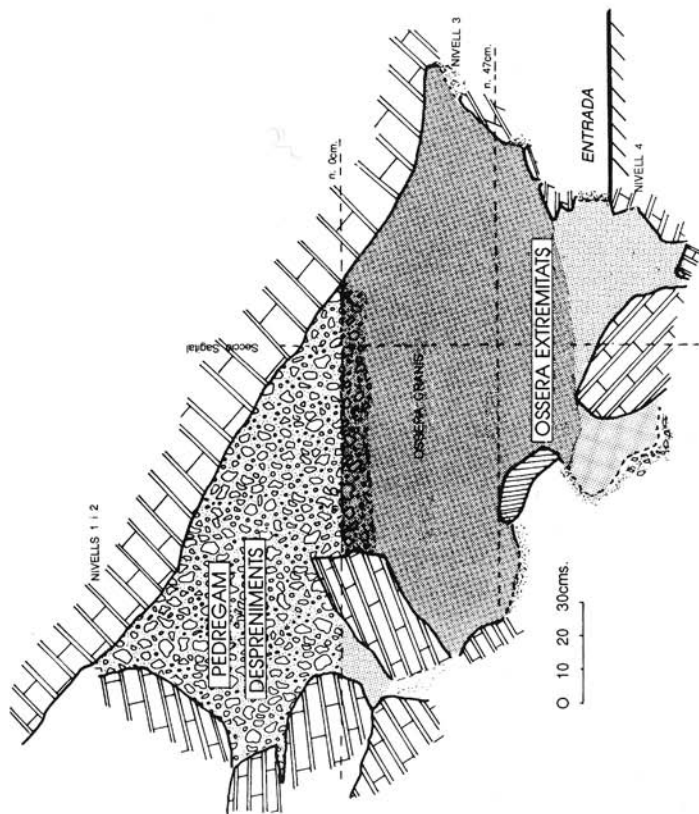

Fig. 7. - Secció sagital E-O de l'interior del cau. Reompliment ideal segons les pedretes i els blocs. Nivell 3: concentració del ossos humans producte de les inhumacions i de l'aixovar. Nivells 4 i 5: fons del cau amb restes humanes. Dibuix del CIAG (1978).

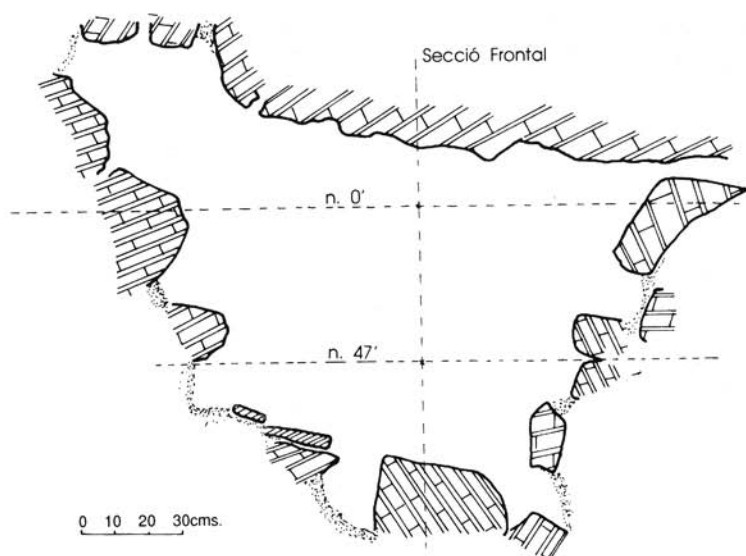

Fig. 8.- Secció frontal N-S de l'interior del cau. Dibuix del CIAG (1978).

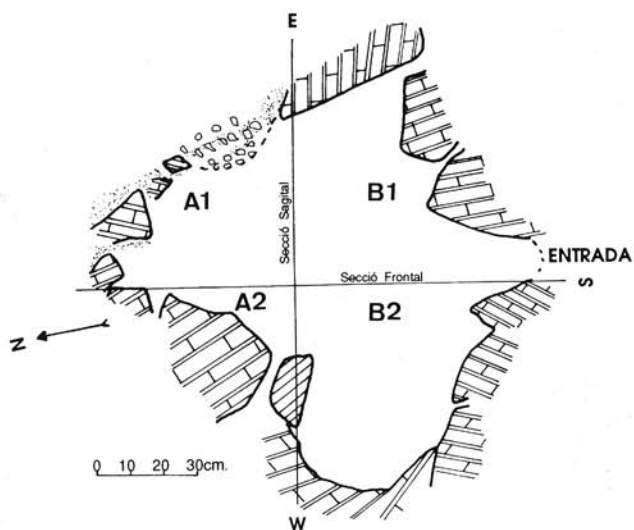

Fig. 9.- Planta de l'interior del cau, a 47 cm de fondària respecte al nivell 0. Dibuix del CIAG (1978).

Morfologia i funcionalitat de la cova

La campanya d'excavació portada a terme pel CIA de Girona fou positiva ja que va permetre formular alguna hipòtesi sobre l'originalitat de la formació del cau i plantejar la relació capacitat/nombre d'individus. Aquestes característiques –construcció artificial, volum reduït, nombre d'individus– i altres aspectes com la inhumació dels morts amb un aixovar personal i funcional, tot plegat resulta interessant a l'hora de fer balanç sobre el ritual funerari, consideració primordial del fet arqueològic en qüestió.

En el moment de donar per acabada l'exploració arqueològica del cau, hom es va adonar que havia estat construït amb la finalitat de protegir un enterrament col·lectiu. El que no es pot especificar clarament és si el cau va ser construït totalment o si s'aprofità que hi havia blocs que afloraven a la superfície, hipòtesi que seria la més plausible. D'una manera o altra, queda clar que el gran bloc que cobreix la volta i una bona part lateral del cau va ser aixecada per un cantó i sostinguda per un amuntegament de pedres. Tot plegat protegia un forat d'un metre quadrat de superfície i un metre de fondària, aproximadament, excavat al pendent. La possible entrada al recinte mirant al sud, era tapada per blocs, pedretes i terres¹⁰ (figs. 10 i 11).

Fig. 10.- Morfologia externa del cau on s'observa el gran bloc que protegeix l'entrada. Foto del CIAG.

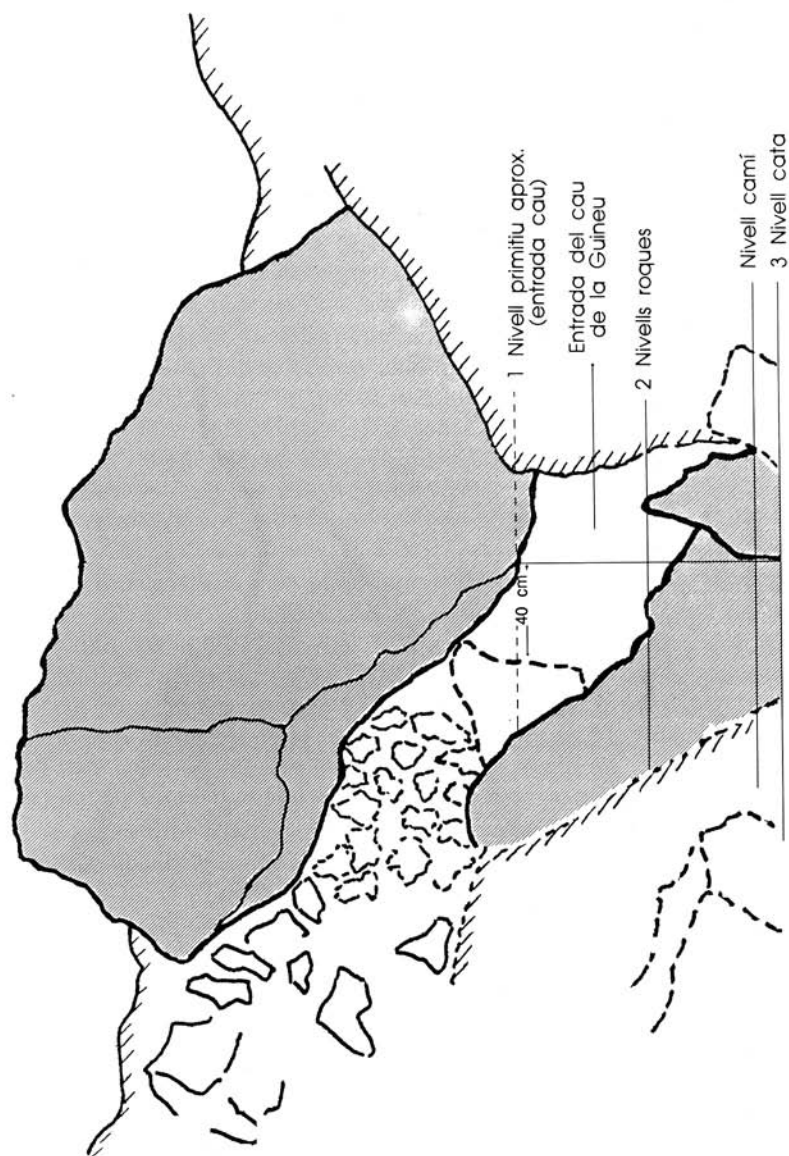

Fig. 11.- Reconstrucció de la façana externa del cau. Dibuix de Josep Vert.

Davant l'entrada, i al mateix nivell, hi havia un petit replà de 3 m de longitud, limitat per lloses de pedres, que conduïa al cau.

Per la característica de la troballa –un nombre important de restes òssies humanes– es dedueix que el cau fou construït per protegir un enterrament col·lectiu que comprenia adults, joves i infants. El ritual emprat és el de la inhumació. El que no queda clar, per la manca d'una recollida detallada de dades, és si l'enterrament era primari (deposició íntegra del cadàver) o bé si l'enterrament era secundari (deposició del mort en estat de descomposició avançat). En el primer cas, l'enterrament es devia efectuar individu per individu deixant entre cada enterrament un lapse de temps suficient perquè es produís una descomposició avançada i poder deixar espai per al proper enterrament. En el segon cas, l'enterrament secundari de les restes d'uns quants individus, que s'han descomposat en un altre lloc per un procés natural (putrefacció, elements atmosfèrics), podria haver-se produït d'un cop o en diverses etapes. Sovint, a l'hora de procedir a una nova inhumació o col·locació de restes, els ossos dels individus enterrats anteriorment eren apilonats, fins i tot els separaven per grups –els cranis, els ossos llargs...–. El cau, en qualsevol cas, es transforma en ossera o lloc que protegeix les restes de diversos individus sense mantenir cap ordre relacional.

Els descobridors del cau assenyalen que els cranis van ser trobats en un nivell superior, mentre, segons les excavacions del CIA, una bona part de les restes òssies trobades en nivells inferiors pertanyien a les parts inferiors de l'esquelet. Això, i també l'estudi antropològic, confirmaria que l'enterrament es devia fer amb la ubicació íntegra del cadàver, que, pel volum del cau –un metre cúbic escàs–, l'enterrament d'inhumació col·lectiva es devia efectuar individu per individu i que entre cada enterrament devia passar un lapse de temps suficient perquè es produís la descomposició. La presència d'aixovar, especialment joies, a les quals pertanyien els grans d'enfilall, subratlla la cura que tenien del cos enterrat.

L'altra hipòtesi, d'ubicació en un mateix moment de totes les restes òssies dels morts, seria vàlida per a la comprensió de la relació entre capacitat i nombre d'individus. Segons aquesta hipòtesi, el cau es devia construir per preservar les parts més consistents dels morts, d'una forma desordenada, i, amb elles, dels objectes d'ús personal. L'estudi antropològic del cau, però, descarta aquesta hipòtesi d'enterrament en un sol cop, d'altra banda molt poc freqüent (en són exemples, el dolmen de Peirières, a Trebes –Auda–, i l'avenc de la Boucle, a Corconne –Gard–), pel fet que totes les parts de l'esquelet hi estan representades d'una forma homogènia i no hi ha cap predomini d'uns ossos o d'un sector anatòmic. Amb aquesta afirmació queden descartades totes les hipòtesis anteriors sobre el ritus de l'enterrament del cau d'en Calvet.

Conclusions

El jaciment de Cau d'en Calvet es presenta com una cavitat excavada en el subsòl, d'aproximadament un metre cúbic de capacitat, reforçada per blocs calcaris que sobresurten del propi paisatge, que fou retocada i utilitzada per protegir un nombre considerable de cadàvers.

L'estudi antropològic descriu un nombre total de 43 individus localitzats, 33 dels quals eren adults i la resta infants, els quals hi ha un perinatal o nounat. Les diferents parts de l'esquelet estan representades de manera homogènia i aquesta dada confirma la hipòtesi que ens trobem davant un *enterrament col·lectiu d'inhumació primària successiva*. Això vol dir que l'individu un cop mort era dipositat a l'interior del cau i que, a cada nova inhumació, les restes òssies dels enterrats eren arraconades per deixar lloc al nou mort. Aquests enterraments successius produeixen un veritable amuntegament d'ossos sense connexió anatòmica i per aquesta circumstància han rebut el nom d'osseres. No és d'estranyar tampoc, doncs, la relació aparentment improductiva entre la capacitat espacial de la cova, la potència estratigràfica i el nombre d'individus enterrats. L'edat dels enterrats (77% adults i juvenils, i 23% infantils) i l'observació patològica d'anomalies banals (càries, reabsorcions i osteòfits) de grau baix assenyalen també una mortalitat natural, i una mortalitat infantil mitjana alta (veure supra).

L'aixovar que acompanyava aquestes restes humanes (vasos ceràmics, instruments lítics i ossis, i objectes d'ornamentació) situa el jaciment en un període cronològic difícil de fixar, entre el neolític final i el calcolític (edat de coure), entre les cultures de Veraza i la del *Campaniforme Regional* (2500 i 2000 a.C.). Efectivament, els vasos ceràmics es caracteritzen per la seva simplicitat de formes sinuoses i capacitat mitjana i petita, trets que resulten generalitzats en tota l'àrea mediterrània durant el neolític final. De les eines lítiques, de sílex local, destaquen la punta de fletxa característica amb retoc pla invasor per les dues cares, les fulles llargues i arquejades, i les eines amb front de rascadora, totes de característiques repetides del neolític recent-final de Catalunya. La varietat de la matèria primera i de la morfologia dels objectes d'ornamentació, comença a ser freqüent en el neolític final. La presència de grans de collaret de pedra dura i verda, característics del període anterior, en l'anomenada cultura de fosses (mines de can Tintorer, poblat i necròpolis de la bòbila Madurel), i l'absència de metall i de ceràmica campaniforme permet de situar el jaciment en una fase inicial del període esmentat. Finalment, la recent datació absoluta del jaciment, feta a partir d'una mostra d'ossos humans a la Universitat de Barcelona, ha donat una cronologia que situa el jaciment a l'etapa inicial d'aquest període de transició, cap el 2150 a.C. en el neolític final (mostra sobre ossos humans. Ref. UBAR 243.dat.RC : 4100 ± 60 BP).

A propòsit de l'aixovar, cal fer esment de dues observacions curioses: els instruments lítics, segons les anàlisis funcionals (veure supra), havien estat utilitzades en vida d'algun dels enterrats, i eren per tant eines de propietat; en canvi els objectes d'ornamentació, els grans i penjolls d'os, no presenten cap traça d'haver estat lligats per formar collarets o estar penjats (veure supra), la qual cosa fa pensar que havien estat fabricats per ornamentar a algun dels morts.

La composició de l'aixovar, l'enterrament col·lectiu subterrani (natural i/o artificial) i el ritual funerari emprat (la inhuació) formen els indicadors cronològics, cultural i històric mitjançant l'anàlisi comparativa es poden arribar a definir els sistemes bàsics de supervivència i a perfilar els trets característics de la població a la qual pertanyien els enterrats del cau d'en Calvet.

Efectivament, l'anàlisi comparativa de l'aixovar demostra afinitats amb altres aixovars funeraris d'altres cavitats sepulcral i megàlits de l'àrees del Montgrí i també d'altres sectors comarcals de la regió de Girona (TOLEDO 1991 i supra).

Segons el registre arqueològic conegut de Catalunya i en un treball d'assaig, Araceli MARTÍN 1991 (en premsa) observa que durant el neolític recent (cap el 2800 a.C.) hi ha canvis que afecten el medi ambient, la base econòmica i tecnològica i els models d'assentament i de ritus funerari. Per tant opina que, en contrast amb el període anterior, en què la població vivia concentrada enmig d'un medi exuberant a l'aire lliure i a la plana, cosa que queda reflectida en l'extensió de cultius que permetien un excendent sobrant (cultura de sepulcres de fossa del Vallès-Maresme), en el neolític final desapareixen els grans poblats (bòbila Madurell-Vallès Oc.) que passen a ser substituïts per assentaments petits i dispersos que es situen generalment en llocs més alts, malgrat que hi ha exemples de poblacions que es mantenen a la plana (bòbila Madurell). Les coves, abrics i similars, a vegades en llocs de difícil accés, tornen a reocupar-se per ser utilitzades com a sepulcres, refugi temporal o ambdues coses a la vegada. Especialment, els llocs d'enterrament –petites aglomeracions de restes inhumades– reflecteixen l'existència d'una població dispersa i col·lectivitzada que devia viure en petites comunitats amb graus de mobilització variada. Davant un clima més sec, l'agricultura persisteix més dèbilment i augmenta la ramaderia d'òvids i davalla la de bous i súids. Aquest trasbals econòmic devia produir un canvi social que obligà les comunitats a fraccionar-se en grups per assegurar d'aquesta manera la seva subsistència.

Si això fos mitjanament cert, i amb això hi estem totalment d'acord, podríem entendre el lent procés de desenvolupament econòmic, sense grans canvis, de les poblacions metal·lúrgiques catalanes i la formació tardana de l'urbanisme a finals de l'edat del bronze i principis de l'edat del ferro.

NOTES

1. Veure a *Papers del Montgrí*, núm. 6: 15-18. "Geologia del Montgrí"
2. Jaciment arqueològic d'ús sepulcral i d'època calcolítica. Descobert l'any 1925 per P.BOSCH GIMPERA i L. PERICOT, ha estat objecte d'un treball recent. (A. TOLEDO, 1991).
3. No es té coneixement de cap troballa arqueològica en aquest cau.
4. Veure el dossier mecanografiat de Josep Vert, de l'any 1976, i que es conserva en el C.I.A. de Girona.
5. Id.
6. Id.
7. El material arqueològic ha estat publicat per TOLEDO, 1981: 31-35
8. El material que forma part de l'aixovar i les restes humanes són estudiats en aquest treball segons el material conservat en el Museu del Montgrí i del Baix Ter. Això s'assenyala perquè possiblement no hi ha una coincidència exacta en el nombre de fragments ceràmics, grans d'enfilall i nombre d'individus que han resultat del treball antropològic, i que s'exposen en diversos treballs.
9. L'informe dels treballs arqueològics es conserva en el CIA de Girona.
10. Segons informació de la documentació de J. Vert.